

BAiD

Balıkesir İlahiyat Dergisi

Balıkesir Theology Journal

dergipark.org.tr/tr/pub/baid

Haziran / June 2026

Kur'an-ı Kerim'de Meçhul Fiil ve Nâib-i Fâillerin Kullanımı ve Semantik Bağlamı: Yûsuf Sûresi Örneği

The Use of Passive Verbs and Agent Substitutes (Nâ'ib al-Fâ'il) in the
Qur'an and Their Semantic Context: The Case of Surah Yusuf

Ahmet Akbaş

Doç. Dr., Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı,
ahmetakbas101@hotmail.com.tr, orcid.org/0000-0002-1224-151X.

Yusuf Karoğlu

Kur'an Kursu Öğreticisi, Şahinbey Mehmet Görmez Kur'an Kursu, Gaziantep, Türkiye,
yusufkaroğlu571@gmail.com, orcid.org/0009-0008-6076-1297.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 27.04.2026

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19.05.2026

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Ayrıca bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. In addition, this study does not require ethics committee approval, and the data used were obtained through a literature review/published sources.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has/have no conflict of interest to declare.

Yapay Zeka Kullanımı / Artificial Intelligence Usage: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / The preparation of this study did not involve the use of any artificial intelligence-based tools or applications. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and principles of academic ethics.

Lisans / License: Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

/ This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy: Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Atıf/Citation: Akbaş, Ahmet – Karoğlu, Yusuf. "Kur'an-ı Kerim'de Meçhul Fiil ve Nâib-i Fâillerin Kullanımı ve Semantik Bağlamı: Yûsuf Sûresi Örneği". *BAiD 23* (Haziran 2026), 149-170.

Bu makalede, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde 2025 yılında Doç. Dr. Ahmet Akbaş danışmanlığında Yusuf Karoğlu tarafından hazırlanan "Arap Dilinde Merfuât: Yûsuf Sûresi Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden kısmen istifade edilmiştir.

Öz

Arap dili kaynaklarında sarf ve nahiv ilmine dair konular izah edilirken bazen Kur'an-ı Kerim'den, hadislerden ve Arap şiirinden istişhâdda bulunulmakta, böylece konunun örnekler üzerinden daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir. Bu çalışma da sarf ilminin konuları arasında yer alan meçhul fiilleri ve bu fiil formuyla bağlantılı olan ve nahiv ilminin alanına giren nâib-i fâilleri, Yûsuf Sûresi bağlamında ele almakta ve konunun daha iyi kavranmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Ele alınan konulara dair örneklerin çokluğu, hayatın içinden olayları konu edinmesi, orta uzunlukta bir süre olması ve dikkat çekici üslubu nedeniyle Yûsuf Sûresi tercih edilmiştir. Çalışmada öncelikle mazi ve müzari fiilleri meçhul forma dönüştürmek için izlenmesi gereken metot incelenmiştir. Daha sonra meçhul fiillerin kullanıldığı cümlelerde fâilin yerine geçen nâib-i fâil ve i'rabı üzerinde durulmuş, akabinde ise konu Yûsuf Sûresi bağlamında incelenmiş, süredeki tüm meçhul fiiller ile nâib-i fâiller tespit edilerek i'rabları yapılmış, kullanım amaçlarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sürede toplam on altı kez meçhul fiil formunun yer aldığı, bunlardan iki tanesi tekrar edildiği için toplamda on dört farklı meçhul fiilin kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Bunların yerlerin ekseriyetinde nâib-i fâilin müstetir zamir olarak; çok azında ise muttasıl zamir veya zahir isim olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu on altı meçhul fiilin semantik kullanımı incelendiğinde, on yerde fâilin zaten biliniyor olması nedeniyle zikrine gerek duyulmadığı, iki örnekte ise fâilin gerçekten bilinmediği için meçhul fiil kullanıldığı görülmektedir. İki yerde ise konuşan Hz. Yûsuf olup cümlede asıl fâil Allah olmasına rağmen, muhatapların inanç seviyesine uygun, hikmetli bir tebliğ stratejisi ve tevhit bilincinin inşasına hazırlık amacıyla meçhul yapıya başvurduğu değerlendirilmektedir. Nitece itibarıyla süredeki meçhul fiil tercihleri, Kur'an'ın belâgat ve icâz ilkeleriyle tam bir uyum içerisinde, anlamı lüzumsuz öğelerden arındırarak bağlamsal derinliği tahkim etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Tefsir, Kur'an, Meçhul Fiil, Nâib-i Fâil, Yûsuf Sûresi.

Abstract

In Arabic linguistic sources, explanations of morphology (sarf) and syntax (nahw) frequently employ citations from the Holy Qur'an, Hadiths, and Arabic poetry to facilitate a better understanding of the subject matter through illustrative examples. This study examines passive verbs (al-fi'l al-majhul), a topic of morphology, and the pro-agents (na'ib al-fa'il), which pertain to syntax, within the context of Surah Yusuf, aiming to contribute to a deeper comprehension of these linguistic elements. Surah Yusuf was selected due to the abundance of examples regarding the subjects discussed, its focus on real-life events, its moderate length, and its compelling narrative style. The study first investigates the methodology for transforming past (madi) and present (mudari) verbs into the passive form. Subsequently, it focuses on the pro-agent—which replaces the subject in passive sentences—and its grammatical inflection (i'rab). Following this theoretical framework, the subject is analyzed within Surah Yusuf; all passive verbs and pro-agents in the surah are identified, their inflections are analyzed, and evaluations are made regarding their functional purposes. It was determined that the passive verb form occurs sixteen times in the surah; since two of these are repetitions, a total of fourteen distinct passive verbs are utilized. In the majority of these instances, the pro-agent appears as a hidden pronoun (mustatir), while in a few cases, it appears as an attached pronoun (muttasil) or an explicit noun (zahir). When the semantic usage of these sixteen passive verbs is examined, it is observed that in ten instances, the subject is not mentioned because it is already known, whereas in two examples, the passive is used because the subject is truly unknown. In two other instances, where Prophet Yusuf is the speaker, it is evaluated that although the actual agent is Allah, the passive structure is employed as part of a wise propagation (tabligh) strategy suited to the interlocutors' level of belief and to prepare the ground for establishing monotheistic consciousness (tawhid). Consequently, the preference for passive verbs in the surah is in complete harmony with the Qur'anic principles of eloquence (balaghah) and conciseness (ijaz), reinforcing contextual depth by distilling the meaning from unnecessary elements..

Keywords: Arabic Language, Tafseer, Qur'an, Passive Verb, Pro-agent (Nâib al-Fa'il), Surah Yusuf.

Giriş

Yabancı bir dili öğrenmek için öncelikle o dilin kelime hazinesini, daha sonra ise cümle kurmaya yarayan gramer kurallarını iyi bilmek gerekir. Yabancı bir dilin kelime hazinesi çalışmaya bağlı olarak zamanla gelişir ve belli bir seviyeye ulaşır. Ancak gramer söz konusu olduğunda her dilin özel bazı kurallarının bulunduğu gerçeği gündeme gelmektedir. Tüm dillerde olduğu gibi özel birtakım kuralları bulunan Arap dilinin grameri de iki esas üzerine bina edilmiştir. Bunlardan birincisi kelimenin yapısıyla ilgilenen bir ilim dalı olan sarf (morfoloji) ilmi, ikincisi ise kelimelerin cümle içerisindeki dizilimini konu edinen nahiv (sentaks) ilmidir.¹ Sarf ilmi, Arapça kelimelerin yapısını, şeklini ve kelimelerde meydana gelen harf değişikliğini konu edinmektedir. Nahiv ise cümlenin öğelerini, cümlenin yapısını ve kelimelerin cümle içindeki konumlarını ve bu konuma göre aldıkları i'râb hareketlerini konu edinen bir ilim dalıdır.² Bir kişinin zaman içerisinde öğrendiği Arapça kelime hazinesini, ancak bu iki ilmin (sarf-nahiv) kaideleri ile cümle içerisinde doğru bir şekilde kullanması mümkün olabilmektedir. Aksi takdirde ana dili Arapça olan kimseler dahi bu dilin kullanımında hatalar yapabilmektedirler. Bu nedenle her iki ilmin de en iyi şekilde öğrenilmesi Arapçanın doğru kullanılması açısından önem arz etmektedir.

Bu araştırmada ele aldığımız husus, her iki ilim dalının da alanına girmektedir. Zira çalışmamız, sarf ilminin ele aldığı konular arasında yer alan meçhul fiil ile nahiv ilminin dört ana unsurundan biri olan merfûâtın kapsamına giren nâib-i fâil konusuyla bağlantılı bir araştırma hüviyetine sahiptir. Sarfın konusu olan meçhul fiil konusu ile nahiv ilminin konusu olan nâib-i fâil konusu birbiri ile iç içe olan konular olup bunlar, Arapça metinlerin doğru bir şekilde okunabilmesi ve anlaşılabilmesi için çok iyi kavranılması gereken konulardandır. Bu çalışmanın eksenini de meçhul fiil konusu ile nâib-i fâil konusunu Yûsuf Sûresindeki örnekler üzerinden incelemek teşkil edecektir. Bu amaçla, sûredeki meçhul fiil formları ile nâib-i fâil örnekleri tespit ve tahlil edilecektir. Birbiriyle bağlantılı olan bu iki konuyu Yûsuf Sûresindeki örnekler üzerinden ele almamızdaki temel saik ise konunun teorik zeminde

¹ Hüseyin Günday-Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi (Sarf Bilgisi)*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 9.

² Hüseyin Günday-Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi (Nahiv Bilgisi)*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2008), 7.

öğretilmesinden ziyade her Müslüman’ın değer verip bolca okuduğu ve istifade ettiği en temel kitap olan Kur’an-ı Kerim’de geçen ifadeler bağlamında ve pratik örnekler üzerinden ortaya koyma kaygımızdır. Bu amaçla Yûsuf Sûresini tercih etmemizin nedeni ise sûrenin, hayatın içinden pratikler ve yaşanmış olayları ele alan orta uzunlukta bir sûre olması, sûrede günlük yaşamdan ifadelerin yer alması ve sûrenin çoğu insanın dikkatini ve ilgisini çeken en meşhur peygamber kıssalarından birini kapsamasıdır. Yani çalışmamızda, her dilin olduğu gibi Arap dilinin de en temel ifade kalıplarından biri olan edilgen cümle yapısını, hayatın içinden bir sûre olan Yûsuf Sûresindeki örnekler üzerinden ele alıp tahlil etmek temel hareket noktası olmuştur.

Arap dili alanında kaleme alınan akademik çalışmalar içerisinde meçhul fiil ve nâib-i fâil konularıyla bağlantılı birkaç çalışmanın olduğu dikkat çekmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Mahmut Tekin, “Arap Dilinde Fail ve Naibu’l-Fail”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*.³
- Mustafa Kartal, “Arap Dilinde Niyâbe”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.⁴
- Yusuf Karataş, “İşlevleri Açısından Arapçada Edilgen Yapı”, *Ekev Akademi Dergisi*.⁵
- Nusrettin Bolelli, “Arap Dilini Anlama Ekseninde Meçhûl Fiillerin Yeri ve Değerlendirilmesi”, *Şarkiyat Mecmuası*.⁶

³ Mahmut Tekin, “Arap Dilinde Fail ve Naibu’l-Fail”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2018/2, 72-80.

⁴ Mustafa Kartal, “Arap Dilinde Niyâbe”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2021/51, 149-173.

⁵ Yusuf Karataş, “İşlevleri Açısından Arapçada Edilgen Yapı”, *Ekev Akademi Dergisi* 2013/55, 275-287.

⁶ Nusrettin Bolelli, “Arap Dilini Anlama Ekseninde Meçhûl Fiillerin Yeri ve Değerlendirilmesi”, *Şarkiyat Mecmuası* 2013/22, 37-75.

- Cengiz Büyükkaragöz, “Arap Dilinde Fiillerin Meçhul Yapılması ve “Mu’cemu’l-Ef’âli’l-Meçhûl” Adlı Risale”.⁷

- Faruk Şen, “Arapça ve Türkçede Edilgen Yapıların Karşıtsal Çözümlemesi”.⁸

Bu çalışmalar, bir yönüyle konumuzla benzerlik arz eden akademik çalışmalardır. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu makalemiz, konuyu belli bir sûredeki örnekler üzerinden ele alması açısından diğerlerinden ayrılmakta olup bu yönüyle özgün bir çalışmadır. Çalışmamızda ayrıca sarf ve nahiv ilmine dair gerek klasik gerek modern eserlerden ve i’râbu’l-Kur’ân alanındaki bazı kitaplardan istifade edilecektir. Bu meyanda Yûsuf Sûresindeki ilgili ayetlerde geçen nâib-i fâillerin i’râblarını izah etmede Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra’nın *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Kerîm ve i’râbuhû ve beyânuhû* adlı eserinden, Muhammed Tayyib İbrahim’in *i’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı eserinden ve Mahmûd es-Sâfi’nin *el-Cedvel fî i’râbi’l-Kur’an ve sarfihî ve beyânihî* adlı eserinden yararlanılacaktır.

Çalışmamızda kaynak taraması ve veri analizi metodu kullanılacak, meçhul fiil formu ile nâib-i fâil hakkındaki bilgiler üzerinde kısaca durulduktan sonra Yûsuf Sûresindeki örneklere odaklanılacak, çalışma sûredeki meçhul fiil ile nâib-i fâil örnekleriyle sınırlı tutulacaktır.

Konuyla ilgili Yûsuf Sûresindeki örneklere geçmeden önce Arap dilinde meçhul fiil formu ile nâib-i fâil hakkındaki bazı bilgilere özetle değinmemiz yerinde olacaktır.

1. Arap Dilinde Meçhul Fiil

Fâili zikredilmeyen fiillere meçhul fiil denir. Meçhul fiil Türkçede edilgen fiillere karşılık gelmektedir. Arapçada edilgen yapı kavramı çok yaygın olarak kullanılmaktadır.⁹ Arap dilinde fiil cümlesinde işi yapan özne bazı durumlarda cümleden çıkarılır. Yani cümledeki fâil atılarak yerine fâilin işini yerine

⁷ Cengiz Büyükkaragöz, *Arap Dilinde Fiillerin Meçhul Yapılması ve “Mu’cemu’l-Ef’âli’l-Meçhûl” Adlı Risale* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016)

⁸ Faruk Şen, *Arapça ve Türkçede Edilgen Yapıların Karşıtsal Çözümlemesi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024)

⁹ Halil Akçay, *Sıfırdan Zirveye Sarf* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 87; Karataş, “İşlevleri Açısından Arapçada Edilgen Yapı”, 277; Yusuf Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 181.

getirmek üzere meful getirilir. İşte bu gibi cümlelerde bulunan edilgen fiillere meçhul fiil, fâilin yerine geçen mefule de nâib-i fâil denir.¹⁰ Nâib-i fâilin Türkçedeki karşılığı ise sözde öznedir.¹¹ Bir fiilin meçhul forma dönüştürülmesi mazi ve müzari fiillerde farklı kurallara tabi olup şu şekilde özetlenebilir:

1.1. Mazi Fiilleri Meçhul Forma Dönüştürme

Mazi bir fiili meçhul forma aktarmak gerektiğinde, şu adımların takip edilmesi gerekmektedir.

1. Mazi fiilin son harfinin harekesi fetha yapılır. Ancak son harfin harekesi zaten fetha ise olduğu gibi bırakılır.
2. Sondan bir önceki harfin harekesi kesra yapılır.
3. Sakin olan harfler ise olduğu hal üzere bırakılır.
4. İlk harfin ve diğer harflerin harekeleri ise dammeye çevrilir.¹²

Örnek:

كَتَبَ - كَتَبَ / أَخْرَجَ - أَخْرَجَ / اسْتَقْبَلَ - اسْتَقْبَلَ / (دَعَا) - دَعَا - دُعِيَ

Ancak sülasi mücerred mazilerde orta harfi vâv ya da yâ olan ecvef fiillerde durum farklıdır. Sülasi mücerred ecvef fiiller meçhul forma dönüştürülürken illetli olan orta harf yâ harfine dönüştürülür, fâu'l-fiil ise yâ harfine uygun olarak kesra yapılır.¹³ Sülasi mezid fiillerde ise sondan önceki harfin harekesi kesre yapılırken kendisinden önce harekeli olarak gelen harfler ötre yapılır.¹⁴

¹⁰ Ebu Muhammed Abdullah Cemâluddîn İbn-i Hişam el-Ensârî, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ* (Diyarbakır: Seyda yayınları, 2018), 257; Hüseyin Günday-Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Sarf Bilgisi* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 139; Râci el-Esmer, *'İlmu's-sarf* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.) 32.

¹¹ Karataş, "İşlevleri Açısından Arapçada Edilgen Yapı", 277.

¹² İbn-i Hişam, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 257; Ahmet Yaşar, *Arapçanın Temel Kuralları* (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996), 31-32.

¹³ İbn-i Hişam, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 28; Günday-Şahin, *Arapça Dilbilgisi Sarf Bilgisi*, 140.

¹⁴ Cemâluddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yunus İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye* (Kahire: Mektebetü'l-Edeb, 2010),46; Bolelli, "Arap Dilini Anlama Ekseninde Mechûl Fiillerin Yeri ve Değerlendirilmesi", 38.

Örnek:

(قول) قَال - قِيلَ / (بيع) بَاعَ - بِيَع

İkinci harfi elif olan sülasi mezid fiillerde elif harfi, ilk harfin damme olması nedeniyle vâva dönüşür.¹⁵ Buradaki قِيلَ fiilinin aslı قُولُ dir. Vav harfi üzerine kesre hareke ağır geldiğinden dolayı vav harfinin harekesi kaf harfine verilir ve قَوْلُ olur. Vav harfi sakin olup kendisinden önceki harfin harakesi esre olduğunda vav harfi yâ harfine dönüşür ve قِيلَ olur. Yine بِيَع meçhul fiilinin aslı بُيَع dir. Yâ harfine kesre ağır geldiğinden dolayı bâ harfinin harekesi hafzedilir ve yâ'nın harekesi bâ harfine verilerek بِيَع olur.¹⁶

Örnek:

أَجَابَ - أُجِيبَ

Mezid ecvef fiiller meçhul forma aktarılırken kelimenin yapısında bazı değişiklikler meydana gelir. Yukarıdaki örnek kelimenin meçhul olarak aslı أُجِيبَ dir. Burada vav harfinin harekesi kendisinden önceki sakin olan harfe verilir. Vav harfi sakin olup öncesindeki harfin harekesi esre olduğunda vav harfi yâ harfine dönüşerek أُجِيبَ olur.¹⁷

1.2. Müzari Fiilleri Meçhul Forma Dönüştürme

Herhangi bir bâbdan olan müzari fiil meçhul forma dönüştürülürken şu sıra takip edilir.

1. Müzaraat harfi damme yapılır.
2. Sondan bir önceki harfin harekesi fetha yapılır.
3. Sakin olan diğer harfler olduğu halde bırakılır.¹⁸

¹⁵ İbnü'l-Verrâk, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdullah. *İlelü'n-nahv*, thk. Muhammed Câsim Muhammed Dervîş. (Riyad: Mektebetü'l-Rüşd, 1999), 278; Muhammed Nureddin et-Tillevî el-Abbâsî, *Külliyetü't-tasrîf* (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 3/10.

¹⁶ Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî, *el-Miftâhu fi's-sarf*, (Beyrut: el-Müessesetü'l Risâle, 1987), 72; Bolelli, "Arap Dilini Anlama Ekseninde Mechûl Fiillerin Yeri ve Değerlendirilmesi", 39.

¹⁷ Cürcânî, *el-Miftâhu fi's-sarf*, 72; Bolelli, "Arap Dilini Anlama Ekseninde Mechûl Fiillerin Yeri ve Değerlendirilmesi", 39.

¹⁸ Cürcânî, *el-Miftâhu fi's-sarf*, 72; Tillevî el-Abbâsî, *Külliyetü't-tasrîf*, 3/13.

Örnek:

يُشْرَبُ – يُشْرَبُ / يَجْتَمِعُ – يُجْتَمِعُ / يَسْتَحِقُّ – يُسْتَحَقُّ

Şayet sondan bir önceki harf vâv ya da yâ olursa bu harfler elife dönüştürülür ve eliften bir önceki harf de ona uygun olarak fetha yapılır.¹⁹

Örnek:

يُقُولُ – يُقَالُ / يَزِيدُ – يُزَادُ / يَسْتَفِيدُ – يُسْتَفَادُ

Müzari ecvef fiil meçhul forma dönüştürülürken bazı i'lallerin yapılması zorunludur. Örnekteki يُقَالُ fiilinin aslı يُقُولُ dur. Burada vav harfinin hareketi kaf harfine verilir. Vav harfi sakın öncesindeki harf fethalı olduğu için vav harfi elife dönüştür ve يُقَالُ olur.²⁰

Emr-i hazır olan fiillerin ise fâili muhatab olduğu için meçhul formu yapılmaz.²¹

2. Arap Dilinde Nâib-i Fâil

“Nâib-i fâil”, genellikle meçhul formdaki bir fiilden sonra gelen ve fâilin yerini alan merfû isme verilen isimdir.²² Nâib-i fâil ifadesindeki “nâib” kelimesi “vekil” anlamındadır. Bu nedenledir ki nâib-i fâil, “fâilin yerine geçen vekil” anlamına gelmektedir. Bir diğer ifade ile fâilin yerini alan nâib-i fâil aslı itibariyle meful iken fâilin düşürülmesi ile onun yerini almış, vekili olmuştur.²³ Nâib-i fâil, النَّائِبُ/الْوَكِيلُ كَالأَصْلِ (nâib/vekil asıl gibidir) küllî kaidesi gereğince, yerine geçtiği failin irabını alarak merfû olmaktadır.²⁴

Bir cümlede meful olan kelimenin, fâilin vekili olması yani yerine geçebilmesi için şu şartlar gereklidir:

¹⁹ Cürçânî, *el-Miftâhu fi's-sarf*, 72; Yaşar, *Arapçanın Temel Kuralları*, 32.

²⁰ Bolelli, “Arap Dilini Anlama Ekseninde Mechûl Fiillerin Yeri ve Değerlendirilmesi”, 40.

²¹ Yaşar, *Arapçanın Temel Kuralları*, 32.

²² Bahâuddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. Abdillâh İbn Âkîl, *Şerhu İbn Âkîl 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik* (Kahire: Dâru't-Turâs, 1980), 2/111; Yaşar, *Arapçanın Temel Kuralları*, 249.

²³ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 15; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 110.

²⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 15; Halil Akçay, *Arap Dili Gramerinin Küllî Kaideleri* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2020), 126-127.

- a) Önce cümledeki fâil çıkarılır.
- b) Çıkarılan fâilin yerine meful ikame edilir.
- c) Cümleden çıkarılan fâilin harekesi de ona vekâleten getirilen mefule verilir.
- d) Cümledeki fiil meçhul forma dönüştürülür.

Bu duruma şu cümlelerdeki değişimleri örnek olarak vermek mümkündür:

1. قَطَعَ مَحْمُودٌ الْغُصْنَ. (Mahmut dalı kesti.)
قُطِعَ الْغُصْنُ (Dal kesildi.)
2. أَرْسَلَ مَحْمُودٌ الرَّسَالََةَ. (Mahmut mektubu gönderdi.)
أُرْسِلَتِ الرَّسَالَةُ (Mektup gönderildi.)

Birinci örnekteki cümlede, fâil olan مَحْمُودٌ kelimesi atıldığında meful olan الْغُصْنَ kelimesi fâile vekâleten getirilmiş ve onun harekesini alarak yerine geçmiş, yani nâib-i fâil olmuştur.

İkinci örnekte de aynı minvalde, cümlede fâil durumunda olan مَحْمُودٌ kelimesi cümleden çıkarılarak yerine meful durumunda olan الرَّسَالََةَ kelimesi getirilmiştir. Bu kelime fâilin yerine geçmiş ve onun harekesini almış, yani nâib-i fâil olmuştur. Ancak bu cümlede nâib-i fâil müennes olduğu için fiil de ona uygun olarak müennes forma çevrilmiştir.²⁵

Arapçada genel bir kural olarak fiil ile fâil arasında gerekli olan uygunluk, fiille nâib-i fâil arasında da gereklidir.²⁶ Bir cümledeki fiilin, meçhul forma çevrilebilmesi için müteaddi olması gereklidir. Çünkü bu dönüşüm ancak içinde meful olan cümlelerde meydana gelebilir. Lazımî fiillerin olduğu cümlelerde fâil cümleden çıkarıldığında onun yerine geçecek bir meful bulunmadığı için bu durum söz konusu değildir. Ancak nadiren bazı lazım fiiller meçhul olarak da gelebilmektedir.²⁷ Örnek olarak şu cümle verilebilir:

جَلَسَتِ الْأُمُّ فِي الْبَيْتِ / جُلِسَتْ فِي الْبَيْتِ

²⁵ İbn Hişâm, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 252; Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi* (Konya: Tekin Kitabevi, 1997), 314.

²⁶ Alî el-Cârim-Mustafâ Emîn, *en-Nahvu'l-vâdih* (Beyrut: Mektebetü'l- Lugaviyye, 2002), 2/59.

²⁷ Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 111.

Bir cümlede malûm yani etken formda olan bir fiilin meçhul yani edilgen forma dönüştürülmesi ve cümlede edilgen ifade yapısının kullanılmasının ardında yatan nedenler şöyle sıralanabilir:

- Fâilin gerçekten bilinmemesi.
- Fâilin, yapmış olduğu kötü işten dolayı gizlenmek istenmesi yani açıkça ifade edilmek istenmemesi.
- Fâilin zaten biliniyor olması yani bilinen bir varlık olduğu için açıkça söylenmeye ihtiyaç duyulmaması.
- Kısa cümleler kurulmak istenmesi.
- Cümlenin ahenginin bozulmamasının arzu edilmesi.²⁸

Ayrıca edilgen yapının kullanımını Arap gramerciler secî (düzyazıda kafiye), îcâz, şiirde vezin, fâilin bilinmesi ya da bilinmemesine bağlarken müfessirler ve dilciler edilgen yapının kullanma amacını korkutma, genelleme, devamlılık, uyarı vb. görevlerine dikkat çekmişlerdir.²⁹

İsm-i meful formundaki kelimeler de meçhul formdaki fiiller gibi amel ettiğinden, onlar da nâib-i fâil olabilir ve yukarıda saydığımız kurallara tabidirler. Örnek:

صُرِبَ أَبُوهُ – مَصْرُوبٌ أَبُوهُ

Nâib-i fâilin bağlı olduğu meçhul fiil, her zaman çekimli olan fiillerden olmak zorundadır. Yani çekimi olmayan نِعْمَ بِئْسَ gibi camid fiillerden meçhul fiil yapılamaz.³⁰

Bir cümlede meful konumunda iki veya daha fazla kelime olduğunda birinci mefulün nâib-i fâil yapılması gerekir. Örnek:

1. كَسَا عَلِيٌّ الْفَقِيرَ ثَوْبًا. (Ali, fakire bir elbise giydirdi.)

كَسِيَ الْفَقِيرُ ثَوْبًا (Fakire elbise giydirildi.)

2. أَرَى عَلِيٌّ بَكْرًا الْعِلْمَ مُفِيدًا. (Ali Bekir'e ilmi faydalı gösterdi.)

²⁸ Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu*, 325-326; Tekin, "Arap Dilinde Fail ve Naibu'l-Fail", 78.

²⁹ Karataş, "İşlevleri Açısından Arapçada Edilgen Yapı", 279.

³⁰ Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, 315.

أَرَى بَكَرَ الْعِلْمَ مَفِيدًا (Bekir'e ilim faydalı gösterildi.)

Birinci örnekte fâil olan عَلِيٌّ kelimesi atılarak yerine birinci meful olan اَلْفَقِير kelimesi geçmiş ve nâib-i fâil olmuştur.

İkinci örnekte de fâil olan عَلِيٌّ kelimesi yerine birinci meful olan بَكَر kelimesi geçmiş ve nâib-i fâil olmuştur.

Fiili meçhul forma dönüştürmek istenen cümlede herhangi bir meful bulunmuyorsa onun yerine mastar, zarf veya câr-mecrûr olan ifade de nâib-i fâil olarak getirilebilir.³¹ Ancak zarfların ve mastarların fâil ya da nâib-i fâil olarak gelebilecek durumda olmaları gerekir. Zira bazı zarf ve mastarların sadece bir kullanım şekli olduğundan başka şekilde kullanılmazlar. Bu tür mastarlara örnek olarak مَعَاذُ – سُبْحَانَ kelimeleri, zarflara örnek olarak ise – ذُوْدى kelimeleri verilebilir. Bunların fâil ya da nâib-i fâil olarak gelebilmeleri mümkün değildir. Ayrıca zarfların ve mastarların belirsiz olmaması gerektiğini de ifade etmek gerekir. Zarfların ve mastarların nâib-i fâil olarak gelmelerine şu cümleler örnek olarak verilebilir:

1. ضَرَبْتَ ضَرْبَتَانِ (O, iki kere dövüldü.)

2. صِيَمَ يَوْمًا كَامِلًا (Tam bir gün oruç tutuldu.)

Birinci örnekteki ضَرْبَتَانِ kelimesi mastar olarak gelmiştir. “İki vuruş” manasında olduğu için muayyen yani belirlidir.

İkinci örnekte ise zarf olan يَوْمًا kelimesi كَامِلًا sıfatı ile sıfatlanarak belirli hale gelmiştir.

Harf-i cer ile mecrûr olmuş bir kelimenin harekesi değişmeyeceğinden, câr-mecrûr olan ifade, nâib-i fâil konumunda gelebilse de açıktan damme alamadığı için ancak mahallen merfû kabul edilebilir. Şunu da unutmamak gerekir ki câr-mecrûr şeklinde olan nâib-i fâil ifade ile bağlı olduğu meçhul fiil arasında uyum olmaz. Örnek:

مُرَّ بِطَالِيَةٍ (Kız öğrenciye uğrandı.)

³¹ Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 111-112.

Örnekteki مُر kelimesi meçhul fiil olup câr-mecrûr olarak gelen بَطَالِيَّةٍ ifadesi nâib-i fâildir. Ancak aralarında müenneslik bakımından uyum durumu söz konusu değildir.³²

3. Yûsuf Sûresi'nde Geçen Meçhul Fiiller

Yûsuf Sûresi'nde on üç farklı ayette, toplam on altı kez meçhul fiil kullanılmıştır. Bu on altı meçhul fiilden قُدُّ ve قُدَّتُ fiilleri ikişer defa kullanıldığı için nihai olarak sûrede on dört farklı meçhul fiilin geçmekte olduğu söylenebilir. Bu fiiller sûrede geçtikleri sıraya göre şunlardır:

يُسَجِّنُ³³ قُدًّا³⁴ لِيُسَجِّنَ³⁵ تُزْرَقَانِيهِ³⁶ فَيُضْلَبُ³⁷ يُغَاثُ³⁸ مُنِعَ³⁹ رُدَّتْ⁴⁰ يُحَاظُ⁴¹ وَجِدَ⁴² كَذِبُوا⁴³
فَنُجِّيَ⁴⁴ يُرَدُّ⁴⁵ يُفْتَرَى⁴⁶

4. Yûsuf Sûresi'nde Geçen Nâib-i Fâillerin Kullanım Durumları

Çalışmamızın bu kısmında sûrede bulunan nâib-i fâillerin i'rabları yapılacaktır. Yukarıda da ifade edildiği gibi sûrede on beş kez toplam on üç farklı meçhul fiil kullanılmıştır. Bu fiillere dair bilgilerle bunların bulunduğu yerlerdeki nâib-i fâillere dair bilgiler ve i'rabları şöyledir:

4.1. يُسَجِّنُ

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصُهُ مِنْ دُبُرٍ وَالْقَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسَجِّنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

³² İbn-i Hişam, şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ, 254; Akdağ, Arap Dili Dilbilgisi, 316.

³³ Yûsuf 12/25.

³⁴ Yûsuf 12/26-27.

³⁵ Yûsuf 12/32.

³⁶ Yûsuf 12/37.

³⁷ Yûsuf 12/41.

³⁸ Yûsuf 12/49.

³⁹ Yûsuf 12/63.

⁴⁰ Yûsuf 12/65.

⁴¹ Yûsuf 12/66.

⁴² Yûsuf 12/75.

⁴³ Yûsuf 12/110.

⁴⁴ Yûsuf 12/110.

⁴⁵ Yûsuf 12/110.

⁴⁶ Yûsuf 12/111.

“İkisi de kapıya koştular. Kadın Yûsuf’un gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında hanımın efendisine rastladılar. Kadın dedi ki: “Senin ailene kötülük yapmak isteyenin cezası, ancak zindana atılmak veya can yakıcı bir azaptır.”⁴⁷

Bu ayette meçhul müzari bir fiil olan يُسَجِّنُ fiili, öncesinde mastar harfi olan “أَنَّ” bulunduğu için mansubdur. Bu meçhul müzari fiilin nâib-i fâili müstetir هو zamiridir. Bu zamir ise fetha üzere mebni olup mahallen merfudur.⁴⁸ Nâib-i fâil konumunda gelen müstetir zamir, Hz. Yûsuf’a işaret etmektedir. Cümlede, kendisinden bahsedilen kişi bilindiğinden yani zaten Hz. Yûsuf hakkında konuşulduğundan isminin açıkça anılmasına ihtiyaç duyulmamış, bu nedenle kendisine zamir ile işaret edilmiştir. Ancak يُسَجِّنُ fiilinin malum formda değil de meçhul formda kullanılmış olması, Hz. Yûsuf’u zindana atacak olan kişi veya kişilerin zaten biliniyor olması yani bu konuda yetkili kişilerin kast edilmiş olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Buradaki söz, Hz. Yûsuf’u zindana atmaya çalışan Aziz’in karısına ait olup zindana atma eyleminin failini açıkça zikretme gereği duymamıştır.

4.2. فُذَّ

قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ فُذَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ

“Yûsuf, “O benden arzusunu elde etmek istedi” dedi. Kadının ailesinden bir şahit de şöyle şahitlik etti: “Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, Yûsuf ise yalancılardandır.”⁴⁹

Ayetteki فُذَّ kelimesi meçhul fiildir. Nâib-i fâili ise fetha üzere mebni ve mahallen merfu olan müstetir هو zamiridir. Bu zamir قَمِيصُهُ kelimesine râcidir.⁵⁰ Bu kelime daha önce geçtiğinden tekrar açıkça zikredilmesine ihtiyaç kalmamıştır. Burada Hz. Yûsuf’un gömleğinin yırtılmasından bahsedilmektedir. Yırtma eylemi hakkında, fiilin meçhul formda kullanılmış olması, eylemin fâilinin zaten biliniyor olması veya açıkça ifade edilmek istenmemesi olabilir. Zira buradaki ifadede gerçekte fâil Hz. Yûsuf’u suçlayan

⁴⁷ Yûsuf 12/25.

⁴⁸ Muhammed Tayyib İbrahim, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2011), 238.

⁴⁹ Yûsuf 12/26.

⁵⁰ Muhammed Ali Tâhâ ed-Durra, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû* (Dimeşk: Dâru'l-İbn Kesir, 2009), 4/572.

kadın yani Aziz'in karısı Züleyha'dır.⁵¹ Sözün sahibi olan ve hakem konumunda bulunan şahit, onun adını açıkça zikretmek istememiştir.

Bu örnekte fiil meçhul değil de malum halde kullanılıp gerçek fâil olan Züleyha zikredilseydi fiilin de müennes gelmesi gerekirdi. Ancak fiil meçhul formda geldiği için fâil düşmüş ve meful konumunda olan **فَمِيضُهُ** kelimesine râci olan zamir nâib-i fâil olmuş, meçhul fiil de müfred müzekker formunda gelmiştir. Ayetin devamı ise şu şekildedir:

وَإِنْ كَانَ فَمِيضُهُ قُدًّا مِنْ دُبُرٍ فَكَذَّبَتْ وَهِيَ مِنَ الصَّادِقِينَ

*"Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa kadın yalan söylemiştir. Yûsuf ise doğru söyleyenlerdendir."*⁵²

Bu cümlede de aynı şekilde meçhul fiil **قُدًّا** kelimesidir. Nâib-i fâil ise fetha üzere mebni ve mahallen merfu olan müstetir **هو** zamiridir. Zamir de **فَمِيضُهُ** kelimesine râcidir.⁵³ Burada da aynı şekilde ismi verilmeyen veya verilmek istenmeyen gerçek fâil Züleyha'dır.

4.3. لَيْسَجَتَّ

قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا أُمِرْتُ لَيْسَجَتَّ
وَلَيَكُونَنَّ مِنَ الصَّاعِغِينَ

*"Bunun üzerine kadın onlara dedi ki: "İşte bu, beni hakkında kınadığınız kimsedir. Andolsun, ben ondan murad almak istedim. Fakat o iffetinden dolayı bundan kaçındı. Andolsun, eğer emrettiğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve zillete uğrayanlardan olacak."*⁵⁴

Ayetteki **لَيْسَجَتَّ** ifadesi, müzari meçhul bir fiildir. Nâib-i fâil ise müstetir **هو** zamiridir.⁵⁵ Zamir Hz. Yûsuf'a işaret etmektedir. Onun zindana atılmasından bahsedildiği için bu konuda yetkili olan kişiler kastedildiğinden, açıkça isimlerinin zikredilmesine ihtiyaç duyulmamış, bu yüzden meçhul ifade tercih edilmiş olmalıdır.

⁵¹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'an'il-'azîm*, (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 2010), 4/501.

⁵² Yûsuf 12/27.

⁵³ ed-Durra, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*, 4/572.

⁵⁴ Yûsuf 12/32.

⁵⁵ Tayyib İbrahim, *i'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 239.

4.4. تُرْزَقَانِيَّةٌ

قَالَ لَا يَا تُبَيِّكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِيَّةٌ إِلَّا نَبَأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ

“Yûsuf dedi ki: “Sizin yiyeceğiniz yemek size getirilmeden önce onun ne olduğunu bildiririm. Bu, bana Rabbimin öğrettiklerindedir. Ben, Allah'a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir milletin dinini bıraktım.”⁵⁶

Ayetteki تُرْزَقَانِيَّةٌ kelimesi meçhul müzari bir fiildir. Bu fiilin nâib-i fâili, tesniye elifidir. Bu zamir, sükûn üzere mebni ve mahallen merfu muttasıl bir zamirdir. Makablinde nasb ve cezm eden bir edat bulunmadığından nûn'un sübûtu ile merfudur.⁵⁷ Burada Hz. Yûsuf, kendisine rüya tabirini soran iki zindan arkadaşına hitap etmektedir. Onlara günlük yemeklerinin getirilmesinden bahsederken, bu yemeği getirecek kimseler zaten bilinen kimseler yani görevliler olduğundan açıkça isim vermeye gerek duymamış, meçhul fiil formu kullanmıştır. Ancak bu ifadeyle rızık olarak o yemeği lütfedenin Allah olduğuna da işaret etmiş olabilir.

4.5. فَيُضَلَّبُ

يَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَمَا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَا الْأَخْرُ فَيُضَلَّبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ فَضِي الْأَمْرِ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ

“Ey zindan arkadaşlarım! (Rüyanızın yorumuna gelince,) biriniz efendisine şarap sunacak, diğeri ise asılacak ve kuşlar başından yiyecektir. Yorumunu sorduğunuz iş böylece kesinleşmiştir.”⁵⁸

Ayetteki فَيُضَلَّبُ kelimesi, müzari meçhul bir fiildir. Nâib-i fâili ise fetha üzere mebni, mahallen merfu müstetir هو zamiridir. Bu müstetir zamir الْأَخْرُ kelimesine râcidir.⁵⁹ Burada Hz. Yûsuf, zindan arkadaşlarından birisinin asılarak idam edileceğini ifade ederken bu asma işini kimin icra edeceğini bilmediğinden veya bu konuda görevli olan kimseleri kast ettiğinden meçhul fiil formunu kullanmıştır.

⁵⁶ Yûsuf 12/37.

⁵⁷ Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'an ve sarfihi ve beyânihi* (Kum: Matbaatü'n-Nahda, 1991), 6/428.

⁵⁸ Yûsuf 12/41.

⁵⁹ ed-Durra, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 4/593.

4.6. يُعَاثُ

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُعَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ

“Sonra bunun ardından insanların yağmura kavuşacağı bir yıl gelecek. O zaman (bol rızka kavuşup) sıra ve yağ sıkacaklar.”⁶⁰

Ayetteki يُعَاثُ ifadesindeki يُعَاثُ kelimesi, meçhul müzari bir fiildir. Nâib-i fâili ise zahir bir isim olan النَّاسُ kelimesidir. Nâib-i fâili olan bu kelime damme ile merfudur.⁶¹ Nâib-i fâil olan النَّاسُ kelimesi müzekker olduğundan fiil de müzekker olarak gelmiştir. Hz. Yûsuf, bu cümlede kıtlığın sona ermesi ve insanların bolluk ve berekete kavuşmasından bahsederken bu bolluk ve bereketin asıl fâilini açıkça zikretmemiş, muhtemelen Allah'ı kast etmekte ise de muhataplarının inancı onun anlayışı ve inancıyla bir olmadığı için bunu açıkça zikretmek istememiştir.

4.7. مَنَعَ

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا آخَانًا نَكْتَلُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

“Onlar, babalarına döndüklerinde, “Ey babamız! Bize artık zahire verilmeyecek. Kardeşimizi (Bünyamin'i) bizimle gönder ki zahire alalım. Onu biz elbette koruruz” dediler.”⁶²

Ayetteki مَنَعَ kelimesi, mazi meçhul bir fiil olup fetha üzere mebnidir. الْكَيْلُ kelimesi de zahir bir isimdir. Bu kelime, مَنَعَ meçhul fiilinin nâib-i fâilidir. Damme ile merfudur.⁶³ Buradaki ifade, Hz. Yûsuf'un kardeşlerine aittir. Bir dahaki seferlerinde Bünyamin'i de götürmedikleri takdirde kendilerine zahire verilmeyeceğini, bu konuda yasak konduğunu belirtirken bu yasağı koyanın Mısır Azizi veya ilgili yetkililer olduğu zaten bilindiğinden açıkça isim vermek yerine meçhul formu tercih etmişlerdir.

4.8. رُدَّتْ

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَبْغِي أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ آخَانًا وَنَزِدَادُ كَيْلٍ بَعْجِيرٍ ذَلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ

⁶⁰ Yûsuf 12/49.

⁶¹ Tayyib İbrahim, *İ'râbu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 241.

⁶² Yûsuf 12/63.

⁶³ ed-Durra, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 4/619.

“Yüklerini açıp zahire bedellerinin kendilerine geri verildiğini gördüler. “Ey babamız! Daha ne isteriz? İşte ödediğimiz bedeller de bize geri verilmiş. Onunla yine ailemize yiyecek getirir, kardeşimizi korur ve bir deve yükü zahire de fazladan alırız. Çünkü bu getirdiğimiz az bir zahiredir” dediler.”⁶⁴

Ayetteki رُدَّتْ fiili mazi meçhul bir fiil olup fetha üzere mebnidir. Nâib-i fâili ise fetha üzere mebni ve mahallen merfu olan müstetir هِ zamiridir. Bu zamir de بِصَاعَتَهُمْ kelimesine râcidir. Meçhul fiil ile nâib-i fâili cinsiyet bakımından birbiriyle uyumlu olarak gelmiştir. Ayette ikinci defa zikredilen رُدَّتْ kelimesinin izahı da aynı şekildedir.⁶⁵ Ayetteki ifadeler, Mısır’dan aldıkları zahireyle kendi yurtlarına dönen Hz. Yûsuf’un kardeşleri hakkındadır. Çuvallarını açtıklarında Mısırlı yetkililere ödedikleri paranın çuvallarına geri konduğunu görüp şaşırmasından bahsedilmektedir. Onlar bu işi yapanın kim olduğunu bilmedikleri için veya olayı bizlere aktaran Allahu Teâlâ bunu açıkça belirtmek istemediği için meçhul fiil formu kullanılmıştır.

4.9. يُحَاظُ

قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاظَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ

“Babaları, “Kuşatılıp çaresiz durumda kalmanız hariç, onu bana geri getireceğinize dair Allah adına sağlam bir söz vermedikçe, onu sizinle göndermeyeceğim” dedi. Ona güvencelerini verdiklerinde, “Allah söylediklerimize vekildir” dedi.”⁶⁶

Bu ayetteki يُحَاظُ cümlesindeki يُحَاظُ kelimesi, meçhul müzari bir fiil olup mastar harfi olan “أَنْ” ile mansub olmuştur. Câr-mecrurdan oluşan بِكُمْ ifadesi ise sükûn üzere mebni ve mahallen merfu nâib-i fâildir.⁶⁷ Bununla beraber müzari fiilin önüne mastar harfi olan “أَنْ” geldiği için müfred kelime tevilindedir. Buradaki ifadede Hz. Yakub, Mısır’a göndereceği çocuklarının başına bir şeyler gelmesi ihtimalinden bahsetmektedir. Bu ihtimalin kimin

⁶⁴ Yûsuf 12/65.

⁶⁵ Muhammed Emin el-Hererî, *Hadâiku’r-ravh ve’r-rayhân fî ravâbi ulûmi’l-Kur’an* (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, ts.), 14/37-38.

⁶⁶ Yûsuf 12/66.

⁶⁷ Sâfi, *el-Cedvel*, 7/25.

eliyle gerçekleşebileceğini bilemediği için meçhul formda ifade kullanmış olmalıdır.

4.10. **وُجِدَ**

قَالُوا جَزَاءُوهُ مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاءُوهُ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ

*“Onlar da: “Cezası, su kabı kimin yükünde bulunursa o kimsenin kendisi(nin alıkonması) onun cezasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırırız” dediler.”*⁶⁸

Bu ayette de رَحْلِهِ فِي رَحْلِهِ مَنْ وُجِدَ kelimesi mazi meçhul bir fiildir. Nâib-i fâili ise mahallen merfu مَنْ harfine râci müstetir هو zamiridir.⁶⁹ Ayette kimin çuvalında kralın kıymetli tasının bulunacağından bahsedilmektedir. Tası bulma işinin orada bulunan yetkili kimseler yani askerlerce yapılacağı zaten bilindiğinden özel olarak isim zikretme ihtiyacı duyulmamış, meçhul fiil formu kullanılmıştır.

4.11. **كُذِّبُوا**

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ

*“Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hale gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de, böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi. Azabımız ise, suçlular topluluğundan geri çevrilemez.”*⁷⁰

Bu ayetteki كُذِّبُوا ifadesi mazi meçhul formunda bir fiildir. Cümledeki Nâib-i fâil ise sükûn üzere mebni muttasıl bir zamir olan و harfidir.⁷¹ Zamir, tezkiz edilen peygamberlere râcidir. Burada Allah'ın elçilerinin yalanlanmasından bahsedilmektedir. Yalanlayanlar kendi kavimleri olduğu için özel olarak isim zikredilmemiş, meçhul fiil formu kullanılmıştır.

4.12. **فَنُجِّيَ**

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ

⁶⁸ Yûsuf 12/75.

⁶⁹ Tayyib İbrahim, *İ'râbu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 244.

⁷⁰ Yûsuf 12/110.

⁷¹ Tayyib İbrahim, *İ'râbu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 248.

“Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hale gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de, böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi. Azabımız ise, suçlular topluluğundan geri çevrilemez.”⁷²

Ayette bulunan نُجِّيْ kelimesi, mazi meçhul bir fiildir. Nâib-i fâili ise sükûn üzere mebni ve mahallen merfu مَنْ'dir.⁷³ Burada Allah'ın elçilerini tekzip ettikleri için helak edilecek olan bir kavmin helak edilmesinden önce Allah'ın dilediği bazı kimselerin kurtarılmasından bahsedilmektedir. Onları kurtaranın Allah olduğu zaten cümlenin akışından anlaşıldığı için özel olarak zikredilmemiş, meçhul fiil formu kullanılmıştır.

4.13. يُرَدُّ

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ

“Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hale gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de, böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi. Azabımız ise, suçlular topluluğundan geri çevrilemez.”⁷⁴

Bu ayetteki يُرَدُّ kelimesi meçhul müzari bir fiildir. Hemen sonrasında gelen نَاسًا ise zahir bir isim olarak gelmiş nâib-i fâildir.⁷⁵ Cümlede günahkâr bir topluluk için Allah tarafından gönderilen azabı kimsenin savamayacağından bahsedilmektedir. Burada Allah dışındaki tüm varlıklar kast edildiği için bunun açıkça zikredilmesine ihtiyaç duyulmamış, bu nedenle meçhul fiil formu kullanılmıştır.

4.14. يُفْتَرَىٰ

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

“Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur’ân uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden öncekileri tasdik eden, her

⁷² Yûsuf 12/110.

⁷³ Tayyib İbrahim, *İ'râbu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 248.

⁷⁴ Yûsuf 12/110.

⁷⁵ Leyla Yasdıman, *Kur'an Ufku* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2021), 1/741.

şeyi ayrı ayrı açıklayan ve inanan bir toplum için de bir yol gösterici ve bir rahmettir."⁷⁶

Bu ayette müzari meçhul fiil olan يُفْتَرَى kelimesinin nâib-i fâili fetha üzere mebni, mahallen merfu olan müstetir هو zamiridir.⁷⁷ Sûrenin son ayeti olan bu cümlede, Hz. Yûsuf kıssasının Hz. Muhammed tarafından uydurulmuş bir kıssa olmadığından bahsedilmektedir. Burada reddedilen uydurma eyleminin müşrikler tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nispet edildiği zaten bilinmektedir. Bu durum bilindiği ve iddia da zaten reddedildiği için açıkça ismin zikredilmesinden kaçınılmıştır.

Sonuç

Bu araştırmada öncelikle Arapçada meçhul fiil ve nâib-i fâil hakkında kısa bilgi verilmiş, akabinde Yûsuf Sûresi'nde bulunan meçhul fiiller tespit edilmiş ve sûrede meçhul fiillerin bulunduğu ayetlerdeki nâib-i fâillerin i'rabı yapılmıştır. Türkçedeki edilgen fiil olarak ifade edilebilecek olan meçhul fiil formu, çeşitli sebeplerle fâilin zikredilmediği cümlelere has bir kullanımdır. Arapça cümlelerin doğru anlaşılabilmesi için bu formun kullanımının iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu da meçhul fiilin kullanıldığı cümlelerde, fâilin yerine geçen nâib-i fâilin cümlede doğru tespit edilmesine bağlıdır. Bu nedenledir ki araştırmamızda konunun pratik örneklerden hareketle daha iyi kavranabilmesi amacıyla Yûsuf Sûresi'nde bulunan meçhul fiillerden hareketle bu fiillerin kullanıldığı ayetlerdeki nâib-i fâiller tespit edilmiş ve i'rabları yapılmıştır. Yapılan inceleme neticesinde, sûre genelinde " يُسْجَنَ فُذُّ لِيُسْجَنَ تُوْرَقَانِيَهٗ فَيُضْلَبُ يُعَاثُ مَنَعُ رُدَّتْ بُحَاظُ وَجَدَ كَذِبُوا فَنَجَّى يَرُدُّ يُفْتَرَى " fiilleri olmak üzere on dört farklı meçhul fiilin bulunduğu saptanmıştır. Bunlardan "رُدَّتْ" ve "فُذُّ" fiilleri iki yerde tekrarlandığı için toplamda on altı kez meçhul fiilin kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Bu on altı kullanımın tamamının ise toplam on üç ayette vuku bulduğu müşahede edilmiştir. Bu fiillerin kullanıldığı cümlelerin ekseriyetinde nâib-i fâilin müstetir zamir olarak geldiği, sadece birkaç yerde ise muttasıl zamir veya zahir isim şeklinde tezahür ettiği zikredildiği görülmüştür.

⁷⁶ Yûsuf 12/111.

⁷⁷ Sâfi, *el-Cedvel*, 7/83.

Yûsuf Sûresi'nde tespit ettiğimiz on altı meçhul fiil formunun retorik gerekçeleri incelendiğinde, on tanesinde zikri geçen fiilin gerçek fâilinin bağlam gereği zaten biliniyor olması yani fâilin açıkça zikredilmesine ihtiyaç duyulmaması nedeniyle zikredilmediği; iki yerde ise fâil gerçekten bilinmediği yani meçhul olduğu için meçhul fiil formunun kullanıldığı kanaatine varılmıştır. Diğer iki örnekte ise mütekellimin Hz. Yûsuf olduğu görülmektedir. Hz. Yûsuf'un kullandığı bu cümlelerde mutlak fâil olarak Allah'ı kastetmesine rağmen, muhataplarının inanç ve bilinç düzeyiyle uyumlu bir üslup benimsemek adına meçhul yapıyı tercih ettiği değerlendirilmektedir. Bu kullanımın, muhatabı tevhit inancına hazırlama noktasında hikmetli bir iletişim stratejisi olduğu söylenebilir. Netice itibarıyla, sûre genelindeki meçhul fiil tercihleri, Kur'an'ın belağat ve fesahat ilkeleriyle tam bir uyum içerisinde, hem bağlamın gerektirdiği anlamsal derinliği tahkim etmekte, hem de sözü lüzumsuz öğelerden arındırmaktadır.

Kaynakça

- Akçakoca, Yusuf. *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Akçay, Halil. *Arap Dili Gramerinin Küllî Kaideleri*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2020.
- Akçay, Halil. *Sıfırdan Zirveye Sarf*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- Akdağ, Hasan. *Arap Dili Dilbilgisi*. Konya: Tekin Kitabevi, 1997.
- Bolelli, Nusrettin. "Arap Dilini Anlama Ekseninde Mechûl Fiillerin Yeri ve Değerlendirilmesi". *Şarkiyat Mecmuası* 22 (2013), 37-75.
- Büyükkaragöz, Cengiz. *Arap Dilinde Fiillerin Meçhul Yapılması ve "Mu'cemu'l-Ef'âli'l-Meçhûl" Adlı Risale*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Cârim, Alî - Emîn, Mustafâ. *en-Nahvu'l-vâdih*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Lugaviyye, 2002.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- Durra, Muhammed Ali Tâhâ. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerîm ve i'râbuhû ve beyânuhû*. 10 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-İbn Kesir, 2009.
- Cürçânî, Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân, *el-Miftâhu fi's-sarf*, Beyrut: el-Müessesetü'l Risâle, 1987.
- Esmer, Râci. *'İlmu's-sarf*. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- Günday, Hüseyin - Şahin, Şener. *Arapça Dilbilgisi Sarf Bilgisi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Günday, Hüseyin - Şahin, Şener. *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2008.
- Hererî, Muhammed Emin. *Hadâiku'r-ravh ve'r-rayhân fî ravâbî ulûmi'l-Kur'an*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, ts.

- İbn Âkîl, Bahâuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *Şerhu İbn Âkîl 'ala elfıyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 1980.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâluddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yunus. *el-Kâfiye*. Kahire: Mektebetü'l-Edeb, 2010.
- İbn-i Hişâm, Ebu Muhammed Abdullah Cemâluddîn el-Ensârî. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*. Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2018.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâduddîn İsmâil b. Şihâbiddîn. *Tefsiru'l-Kur'an'il-'azîm*, Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 2010.
- İbnü'l-Verrâk, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdullah. *İlelü'n-nahv*, thk. Muhammed Câsim Muhammed Dervîş. Riyad: Mektebetü'l-Rüşd, 1999.
- İbrahim, Muhammed Tayyib. *İrâbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2011.
- Karataş, Yusuf. "İşlevleri Açısından Arapçada Edilgen Yapı". *Ekev Akademi Dergisi* 55 (2013), 275-287.
- Kartal, Mustafa. "Arap Dilinde Niyâbe". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (2021), 149-173.
- Sâfi, Mahmûd. *el-Cedvel fi irâbi'l-Kur'an ve sarfihî ve beyânihî*. 16 Cilt. Kum: Matbaatü'n-Nahda, 1991.
- Şen, Faruk. *Arapça ve Türkçede Edilgen Yapıların Karşıtsal Çözümlemesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Tekin, Mahmut. "Arap Dilinde Fail ve Naibu'l-Fail". *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (2018), 72-80.
- Tillevî, Muhammed Nureddin el-Abbâsî. *Külliyetü't-tasrîf*. 3 Cilt. Konya: Tekin Kitabevi, 2014.
- Yadıman, Leyla. *Kur'an Ufku*. 3 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 2021.
- Yaşar, Ahmet. *Arapçanın Temel Kuralları*. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996.